

CSEHY ZOLTÁN

Buzi az uszodában

HOMOFÓBIA MINT POLITIKAI ALLEGÓRIA? – EGY SZIVERI-SZONETT AMBIVALENCIÁI

A homofóbia lehet az eszményi férfiasság elvesztésétől vagy a maskulin önérzet csorbulásától való kóros félelem, de lehet különféle eszmekörök ideológiai szorításában kimunkált, a maga korlátai közt argumentáló (kényszer)retorika is.¹ A férfiasság demonstrációja, az erő evidenciája mindent elvet, ami nőies, holott a homoszexuális szubkultúra vagy réteg döntő hányada paradox módon épphogy a túlfokozott maskulinitás híve, és mind a művészetben, mind a maga szociokulturális terében szinte fetiszizálja azt. A homofóbia ebben az értelemben a legradikálisabb nő(iesség)gyűlölet, a polimorf létesztétikák, a biszexuális potenciállal operáló (retorikai vagy létmódbeli) rendszerek ellensége.

A homofóbia arroganciája és ijesztő agresszivitása mellett beszélhetünk a homofóbia retorikai közhelyrendszeréről is, mely minden látszat ellenére hozható olyan poétikus helyzetbe, amikor épp általa lepleződik le maga a hivatalos rend, s annak anomáliái. A humor szélsőséges válfajával is rokonítható jelenség során az „obszcenitás fogalom- és jelenségek (...) alternatív világmagyarázó elvvé” válik.² Különösen igaz ez, ha az úgynevezett vitruviusi ember ideáljából indulunk ki: az antik férfiábrázolás ideálkonstrukciója a férfitest dimenzióit és ideális arányait gyakorlatilag rávetítette magára a társadalmi rendszerre, és szakralizálta azt.³ A férfitest bármilyen meggyalázása, sérülése azóta is szakrális inzultusként hathat. Az állam ideális teste metaforikusan szintén férfitest, ezért kézenfekvő e metaforarendszerre alapozni a politikai költészet esetleges kritikai poétikáját is.

Sziveri költői életművében sajátos helyet foglal el a *Buzi az uszodában* című költemény, mely – ahogy Lábadi Zsombor Sziveri költészetéről általános érvénnyel jegyzi meg – „a paródia korlátozott kódjait társadalmi szintre is kiterjeszti”:⁴

¹ A kérdés történetéhez lásd pl.: Paolo PEDOTE, *Storia dell' omofobia*, prefazione Gian Antonio STELLA, Bologna, Odoja, 2011.

² KLANICZAY Gábor, *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*, Budapest, Noran, 2004, 208.

³ Peter WEIERMAIR, *A homoszexuális tekintet. A férfi akt mint a homoszexuális vágy tárgya = A meztelen férfi. Tanulmányok*, Nürnberg, Verlag für moderne Kunst, 2013, 47–48. A teljes tanulmány: 47–53.

⁴ LÁBADI Zsombor, *Test és szellem nyugtalansága. Sziveri János költészete és társkontextusai*, Puskin utca 2007/2–3, 32–37. Az idézet helye: 34. Vesd össze még: „A paródia Sziveri költészetében nemcsak szövegspecifikus érvényű, hanem a történelmi érzék fenntartásának az egyik legalapvetőbb létetemenyese; dogmatikusságellenes, arra is használható, hogy a társadalmi ideológia kollektivizálására épülő szubjektum képének cáfolatát nyújtsa.” Lásd: LÁBADI Zsombor, *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*, Újvidék, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. Az idézet helye: 90.

Buzi az uszodában

„Az ember végül homokos”
(J. A.)

Tapogatózik a puszta bajban,
megmártja testét búzló napolajban.
Tanulmányoz szörnyű nagy nyelveket,
egszersmind – fölnyergeli az elveket.

A terpeszkedéshez nem kell más ok.
Kavafisz szerint *ők* egészen mások.
Szemszögemből lehetne csósz vagy gépész,
bármilyen amit elviselhet ép ész.

Huncutul válogat a víz alatt,
kitapintja a lebegő lábakat –
csusszan a tenyér, mintha véletlenül...

Eszme képében szelíden reánk ül.
Szilárd e szándék, akár az *állam*.
Netán ha elkap – leesik az állam.⁵

Förkőli Gábor kitűnő Sziveri-tanulmányában részletesen érzékelteti azt a folyamatot, ahogy Sziveri költészete a „tisztán metafizikai terepről” elmozdul a történetibe, a társadalmi-politikai dimenzió felé: „...érezhetően kellemesebb bizsergést okoz a *Buzi az uszodában* című, korrajznak vagy röpké helyzetjelentésnek is beillő remeklést olvasni a *Dia-dalokból*, mint a *Szabad gyakorlatok* bűvös narancs-verseit, amelyek közül talán tizenkettő egy tucat a neo-avantgárd líra terméséhez mérve.”⁶ Förkőli világosan jelzi, hogy a *Buzi az uszodában* allegorikus karakterű korrajz, azaz politikai vers. Ezt Szörényi László már 1988-ban így látta: „A Bojtár-féle lavór démonikus és röhejes voltát, a kelet-közép, illetve közép-kelet-európai lét államilag garantált bornírtságát és romlottságát leggroteszkebb módon a *Buzi az uszodában* című vers ragadja meg.”⁷

A *Dia-dalok* című kötet (1987) fordulópontnak számít Sziveri költői nyelvének alakulástörténetében, és műfaji, diskurzusbeli váltás is, nem véletlenül nevezi a kötet verseit Zalán Tibor politikai pamfleteknek.⁸ A pamfletnél is tovább megy, amikor a kötetet így jellemzi: „Napról kész tiltakozásjegyzék, elhatároló nyilatkozat, hadüzenet”. Szinte tragikomikus és naiv heroizmusba merevíti bele Sziverit: „mosolyogva áll a húsdaráló éhes pofája előtt, és mál-

⁵ SZIVERI János *művei*, Budapest, Gondolat, 2011, 98–99.

⁶ FÖRKÖLI Gábor, *Kell-e nekünk Sziveri János?*, Puskin utca 2007/2–3, 22–27.

⁷ SZÖRÉNYI László, *Bevezető Sziveri János írószövetségbeli bemutatkozásához*, *Életünk* 26 (1988/11), 993–996. Az idézet helye: 995–996. Megjegyzés: Bojtár Endre lavórmetaforája Kelet-Közép-Európa, illetve a Kárpát-medence bizarr szimbólumaként értendő.

⁸ ZALÁN Tibor, *Sziveri János: Dia-dalok*, *Kortárs* 32 (1988/9), 162–165.

tatlankodik, és vár a sorsára.” És mindezt csattogó, flitteres módon, tudatosan a protest-song primitív rímelését oppozícióként és mankóként kihasználva teszi.

A versben tehát bizonyos társadalmi-politikai mechanizmusok költői lebuizásáról van szó, s ez a tendencia a vers végének a buzi-eszme azonosíthatóságára következtetni engedő szakasza révén teljeseedik ki. A buzi ugyanakkor a létkörnyezetet, országot, államot megtestesítő allegóriává válik. Hol van ez már a tápláló (hol fiai miatt aggodalmasan szomorkodó, hol fiai erényeinek örvendő) anya klasszikus figurájától? Vagy a szabadság fedetlen keblű, érzékire stilizált, forradalmi prostituált-allegóriától? De ez a férfikarakter-kinagyítás még azok közt a negatív államallegóriák közt is megdöbbentően groteszk módon egyedi, melyeket Prágai András alkotott meg kora politikai viszonyaira vonatkoztatva!

A vers szonettformában íródott, s ez azonnal parodisztikus architektuális utalásként olvasódik, hiszen a homoszexuális költészet egyik vezető versformájáról van szó (Shakespeare, Michelangelo, Lorca, Faludy). A csilingelő, csenő-bongó, dekorativitását a végtelig kiterjesztő szövegformálás abszolutizálása pedig Wilde szecessziós dekorativitását idézi. A szöveg testén mindössze egyetlen név jelenik meg, nevezetesen Kavafiszé, akivel Sziveri megteremti, definiálja és elkülöníti a másságot. A deviáns megteremtésével meg nem elégedő költői nyelvhasználat azonnal ellenstruktúrákban gondolkodik: az ők és a mi struktúráinak kimunkálása nem elégszik meg a különös, a komikus vagy netán a más pusztá létre igézésével, hanem egyre agresszívabb szembeállítást eredményez. Ez az agresszió univerzálissá válik, olyan működési elvvé, mely az állam jelképévé magasul. Az antikvitásban a férfiakkal passzív szexuális viszonyba keveredett Timarkhoszt még azért ítélték el, mert az állami hivatalnok testének meggyalázása, birtokbavétele egyúttal az állam testének meggyalázását jelentette.⁹ Sziverinél viszont egy diktatórikus állam perverziója válik becserkésző agresszivitássá a gépezettől idegenkedő tiszta testekkel, egyéniségekkel szemben. A versben felgerjesztett homofóbiát a paródia fogja vissza és limitálja valamelyest: ez a limitálás azonban kétségbeejtő reménytelenségbe torkollik, kiszolgáltatottságba, mely a normától való markáns különbözőségeket emeli normatív gyakorlattá. A buzi szó használata parodisztikus sértés: a heteronormatív agresszió tipikus jele. A mottó egy híres-hírheft csonka intertextus, mely kibillen eredeti jelentéséből, és szubkulturális dimenziókkal látja el a szöveget, sőt, maga a költemény lényegében ennek a csonkolt sornak a tételle emelése, és e tétel bizarr kifejtése lesz. A buzi, aki hatalmas nyelveket tanulmányoz, és terjeszkedik, vélhetőleg a szovjet modellen alapuló diktatórikus rezsím megtestesítője, mely csapdát állít a gyanútlan fiatal értelmiséginek. Az állam önrím kettős jelentése szintén alátámasztja azt a feltevést, hogy Sziveri artisztikussága a minél homogénebb rímek azonossága (más ok, mások stb.) révén is kiemeli a szöveg homoszexuális testként vagy vágyként való megjelenítődését. A szövegtest fokozatosan válik perverz testté, melynek önazonossága normatív erőre emelkedik. A dekorativitás és a homogenitás együttes jelenléte agresszivitásba torkollik, és ellenséggé viselkedik. A látszat homofóbia valójában a metaforikus, fokozatosan becserkésző társadalmi agresszió parodisztikus képe lesz. A kavafiszi különlegesség, másság a szövegben megképződő szemlélő én szemében épphogy érzékelhetetlennek tűnik, de a performanciában megnyilvánuló közömbös entitás (gépész, csósz) létrehozza a maga másságát. A tapogatózik, tanulmányoz, terpeszkedik három t-je egy becserkészési mechanizmust jelenít meg, mely korántsem a cruising egy-

⁹ Kenneth James DOVER, *Görög homoszexualitás*, ford. DUPCSIK Csaba, Budapest, Osiris, 2001, 33–138.

értelmű esete, hanem a látszatvéletlenülre alapozott tudatosság (itt is „irányzatos” véletlenről van szó, mint *A Couleur lokál* című versben): nem egy hasonszőrű társ becserkészése a cél, hanem egy politikailag „heteróé”. A megrontás ugyan retorikailag „szelíd”, valójában kimódolt agresszív tudatosság jellemzi („szilárd e szándék”). Az oktáva három t-je szinonimikusan megismétlődik a szextettben: válogat – kitapint – reánk ül. A buzi így lesz eszmeallegória, s a költemény a nagy politikai allegóriák travesztíája és paródiája. A verset szétfeszíti a felgyülemlett és a játékosan kiélt erotika, melynek fokozó, részleges („csusszan a tenyér”) és potenciális („netán ha elkap”) kiteljesedése is van. Vajon minden eszme előbb-utóbb elbuzuláshoz vezet? És miben rejlik az alattomoság vonzereje? Itt célszerű Marno János kitűnő Sziveri-esszéjét megidézni: „Sziveri (és nemzedéke) viszont örökölt egy restaurált, tökéletes-korrupit kultúrgazdaságot, amely ideig-óráig tárt karokkal fogadta az »újabb érzékeny« ifjakat (a műpártolás gyógyír a rossz lelkiismeretre).”¹⁰ Sziveri nemzedéke látszatra megkapta a lubickolás lehetőségét, de annak önfeledtségét beárnyékolja a hatalom alattomos perverzitása. Az önreflexió így csúszik át az allegóriába, s az allegóriát így játssza ki a lehetséges, de nem megkövetelt tragikomikus visszatérés a biográf éhez.

A más ok – mások rímpár kiemelése is jelzi a kialakított másság-dramaturgia egyik lényegét: a parányi elmozdulást a cél irányába és az összeolvadásban bekövetkező bizonyosságot.

Az oktáva és a szextett tükörpozícióba kerül: a medence vizében tükröződő kissé lebegő, eltorzult árnyék képzeteit keltik.

A szemszög versszakról versszakra szabályosan váltakozik: előbb őt látjuk, majd az ők megkonstruálása következik, végül az én nézőpontja, s ugyanez ismétlődik meg a szextettben: előbb az ő mesterkedései villannak meg, majd a mi konstituálódik meg az oktáva őkjeinek ellenpontjaként, végül az éhez való visszatérés következik. Nyelvanatómiai érdekes megfigyelni, hogy az oktáva mennyire hangsúlyozza az elv szót: (nyelveket, elveket, elviselhet). A profetikus karakterű szöveg-kinyilatkoztatás és a radikálisan profán vagy egyenesen obszcén-vulgáris nyelvhasználat együttes jelenléte¹¹ egy olyan vegyes szókonglomerátummá avatja a Sziveri-verset, mely intarziásságával tüntet. Részben igaza van Tolnai Ottónak, aki szerint Sziveri nyelve „terrénuma az emelt beszéd, a pátosz volt”¹², de ehhez szükséges hozzátenni azt is, hogy e terrénnum nem is annyira terrénnum volt, mint inkább viszonyítási alap, a kikezdés origója, ahonnan lebontható valami, aminek felépítménye recseg-ropog. A vers felfokozott artistikuma is a pátosz allergikus kikezdéséről tesz tanúbizonyságot. Sziverinek épphogy pátoszallergiája van, miközben az ellenpátosz is pátosz. Szkárosi ezt a jelenséget egyfajta „korszerű klasszicizmusként” értelmezi.¹³ Ez a sokkal tetszetősebb megfogalmazás is kikezdhető, hiszen Sziveri klasszicizmusa a hagyomány deklasszálódása révén őrzi meg a hagyományt. Elég a csonka József Attila-mottóra gondolni: ráadásul épp József Attila pátosza és új klasszicizmusa az, amellyel talán Sziveri a legtöbbet polemizál.¹⁴ A *Remény-*

¹⁰ MARNO János, „Felmérni egymást magán-ügyekben” (*Sziveri János újabb könyveiről*), *Alföld* 40 (1989/11), 78–81. Az idézet helye: 81.

¹¹ A két szélsőség viszonyáról lásd: KERESZTURY Tibor, *Trolin Delphoi felé*, *Alföld* 43 (1992/4), 77–76.

¹² TOLNAI Ottó, *Sziverinek szentelt fekete füzet*, *Forrás* 22 (1990/12), 22–24.

¹³ SZKÁROSI Endre, *Tervszerű enyészet*, *Mozgó Világ*, 1982/11, 106–107.

¹⁴ József Attilához való viszonyáról lásd pl. Zalán Tibor írása mellett: THOMKA Beáta, *A formafegyelem szenvedélyessége*, *Kortárs* 35 (1991/4), 157–163.

telenül című vers parodisztikus, csonkoló, mégis pontos idézete megidézi az ősforrást magát, de a groteszk partikularitás zárójelbe teszi azt az attitűdöt, mely a József Attila-szövegben megképződik:

Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.

A „semmi ágán ül szivem” így kerül árhuzamba pl. az „eszme képében szelíden reánk ül” sorral. Ez az egymásra íródás a reménytelenség széttartó alakzatait hozza létre: részint a tragikus pátosz felől, részint annak lebonthatóságával szembeállítva. Ha alkalmazzuk a csonkolási technikát, Sziveri verséből is kihasíthatók szervidegen, de mégis „pontos” idézetek, melyek épp a szintaxis összefüggésrendszereit lehetetlenítik el, pl.: „A terpeszkedéshez nem kell”. Egész pontosan itt hímnem kell.

Sziveri költeménye a homofóbiát annyiban érvényesíti, amennyiben a paródia, a groteszk szempontjából számíthat a heteronormatív elvárási horizontra. A buzi szó kocsmái familiárisága a heteronormatív diskurzusban természetes maszkulin ellenhatást vált ki. Ezt az ellenhatást a paródia és a groteszk politikai allegória hivatott megszelídíteni. Érdemes összeolvasni a költeményt Toldalagi Pál *Uszodában* című versével, melynek tétje éppenséggel a homoerotikus vágy hatalma, szorongása és megsemmisülése a többségi konvenció kiszolgáltatottságában.¹⁵

A fenn idézett deviáns vagy torz József Attila-citátum Petri Györgynél is megjelenik az *Álljon meg a menet!* című költemény zárlatában:¹⁶

„Az ember végül homokos”
– – sorvégen, rímkényszerben, de nem okvetlenül.
Én például buta
fejemmel nem biccentek. Ezeknek?
Igaz, nem is remélek, fejszesuhanás,
ebben egyezünk.
„a hozzáértő dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányini...” Mir gesagt.
Néha én is
hol így, hol úgy
vagyok ezzel:
Vetni. Meg. Száz. Bajunk.

Petri humoros kommentárja a sort a költészetesztetikai kihívás felől mutatja fel: a rímkényszer, a sorvég alapvetően költészettechnikai helyzet, de önkéntelenül is ráakódik a lét-

¹⁵ A vers elemzéséhez lásd: CSEHY Zoltán, *A másképp szerkesztett hangszer. Maszkulinitás és nemi érzékenység Toldalagi Pál verseiben*, *Vigilia* 2013/2, 118–126.

¹⁶ PETRI György *összegyűjtött munkái I. Versek*, Budapest, Magvető, 2003, 318–319.

szorongatottság felőli allegorikus értelmezéslehetőség is. Az elhomokosodó ember tehát itt is beleolvasható a homofób perverzió hatalmi allegóriájába: csak hogy itt Sziverivel ellentétben a „perverz” pozíciót nem az állam tölti be, hanem az általa kialakított ártatlannak induló kényszer, a megalázottság végterméke válik perverzé.

A homoszexualitás mint politikai perverzió, mint a társadalmi torz berendezkedés allegóriája már felbukkant Ungvárnémeti Tóth László Napóleon-ellenes versében is (ahol Napóleon fellépését Ganümedesz elrablásához hasonlítja, mely megtöri a heteronormatív vágykonstelláció harmóniáját), de a kortárs popkultúra is kiaknázza a benne rejlő lehetőségeket (vö. pl. Sickratman *Buzi-e vagy?* című dalszövegével). Ez utóbbi szöveg hasonló stratégiákat követ, mint Sziveri verse: a közhelyvélekedésre, a public opinion kocsmái dimenzióira építve hozza létre a maga radikális nyelvi szövetét. A homofóbia nevetségessége itt azonban evidensen látszik: a perverzitás bármilyen észlelete önmagunk által kialakított konstrukcióként jelenik meg, s azonnal bele is fullad önnön nevetségességébe. A radikális kérdező radikális grammatikai hibája és nyelvi anomáliái a szociokulturális disszonancia agresszív maszkulinitását pelengérezzi ki. A grammatikailag hibás vagy rendezetlen beszéd kéri számon magát a szexuális rendet:

„Pöttyös az inged? Buzi-e vagy?
 Fested a hajad? Buzi-e vagy?
 Piros a cipőd? Buzi-e vagy?
 Mit eszel, minyont? Buzi-e vagy?
 Fület szísz, bazeg? Buzi-e vagy?
 Kefiret iszol? Buzi-e vagy?
 Ilyen törpe szar a kutyád? Buzi-e vagy?
 Szemüveges vagy? Buzi-e vagy?
 Nem eszel húst? Buzi-e vagy?
 Te hegedülsz, bazeg? Buzi-e vagy?”

A mantraszerű retorikai konstellációba rendezett homofóbia fokozatosan egyre abszurdabb tételekbe bonyolódva leplezi le önmaga szólamszerűségét:

„Te tudsz angolul? Buzi-e vagy?
 Szóbaállsz a buzikkal? Buzi-e vagy?
 Néger a csajod? Buzi-e vagy?
 Cseh teát iszol? Buzi-e vagy?
 Mivel jársz, bicajjal? Buzi-e vagy?
 Nincs mobilod? Buzi-e vagy?
 Te nem nézel tévét? Buzi-e vagy?”

Ebben a felállásban a nyelv gépezetté válása lesz lényeges, míg nem Sziveri az allegória keretein belül konstruálja meg a maga világát. Míg Sziveri a buzivicceken edződött férfitársadalom kikacsintós technikáját alkalmazza, Sickratman magát az öntudatos maszkulinitást szólaltatja meg.

Lengyel Tamás viszont pszeudobölcseleti viszonyok közé utalja a buzizást: ahogy a hímnemű idő hátulról magáévá teszi a gyanakodó férfit, fokozatosan válik homoszexuálisból száználmas, agresszív „vén buzivá”.¹⁷ Maga az idő interpretáció kérdésévé válik, perverz mi-volta mégsem kétséges: „lehet az idő homoszexuális? / nem kizárólag azért / mert olyan óra is van ami / úgy mutatja / (és akkor exhibicionista)”. Lengyel szövege az idő által megerősített létezés allegóriájává válik, és a nemi viszonyok bebetonozottságának közhelye kétszer is felbukkan: „egy fiú sohase lány”. Az idő nemhez kötése szexuális szorongássá alakítja a létszorongatottságot: és mindez egy olyan allegorikus konglomerátumba rendeződő megszólalás keretei közt válik szinte tapinthatóvá, melynek minden egyes eleme a széttartás ellenére vagy a logikai ellenőrzésből kiszabadulva is képes egységbe rendeződni. A varjú halála Poe híres hollójának rokonaként értelmeződik, a tér és az idő összefüggéseinek taglalása pedig a létbölcseleti poézis klasszikusainak kipellengérezését szolgálja: „és mivel tudományos tény / hogy az én seggem / betölti a teret / tehát az idő az én / hátsómmal is összefügg / ami azért már felettébb gyanús”. Az analízis aktus ironikus-játékos megjelenítése a közhelyek anatómiájának irányába is megnyílik: „de vajon tényleg a seggemre fáj / az idő vasfoga / kellemtlen elképzelné”.

¹⁷ LENGYEL Tamás, *idővarjú*, Bárka 10. (2002/4), 11–12.